

ZAGADNIENIE ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO
JAKO JEDEN Z PODSTAWOWYCH TEMATÓW PRAC KONTROLNYCH
ZE WSTĘPU DO GEOGRAFII

Wykłady i ćwiczenia ze Wstępu do geografii oraz związane z nimi prace kontrolne obejmują dwie grupy zagadnień:

1/ Zagadnienia podstawowe z dziedziny metody i techniki pracy geograficznej.

2/ Historię odkryć geograficznych i rozwój myśli geograficznej.

Przegląd powyższych zagadnień przedstawiono uprzednio w pierwszym Roczniku Naukowym Studium Zaocznego WSP w Krakowie¹⁾.

W bieżącym artykule ograniczamy się do omówienia jednego z najważniejszych tematów prac kontrolnych dotyczącego środowiska geograficznego.

1. Głównym zadaniem "Wstępu do geografii" jest wprowadzenie studentów I roku w zasadnicze pojęcia i metody pracy geograficznej. Student geografii już u wstępu studiów musi rozumieć, na czym polega istota wiedzy geograficznej. Zagadnienie to jest tym ważniejsze, że program I roku obejmuje tylko wykłady i ćwiczenia z geologii, astronomii i meteorologii oraz kartografii; wykłady z geomorfologii rozpoczynają się dopiero na II roku, z geografii ekonomicznej i regionalnej na III roku studiów.

2. Doświadczenia nasze kilkuletnie wykazują, że nasi kandydaci mają bardzo słabe przygotowanie teoretyczne; nie zdają sobie przeważnie sprawy z istoty i charakteru nauki, nie mają również podstawowych wiadomości, dotyczących zakresu i zadań geografii. Na studia geograficzne zgłaszają się niejednokrotnie przypadkowo, w błędnym przekonaniu,

1) por. M. Dobrowolska, Uwagi o prowadzeniu przedmiotu "Wstęp do geografii" na Wydziale Zaocznym WSP. Rocznik Nauk. Dydaktyczny WSP, Kraków 1954.

że jest to najłatwiejsza droga do uzyskania kwalifikacji. Taką opinię wynoszą często ze szkoły średniej, z powodu niewłaściwego nauczania tego przedmiotu przez siły niefachowe.

Jakkolwiek wielu z tych nieodpowiednich kandydatów odpada przy egzaminie wstępnym, rokrocznie przedostaje się na pierwszy rok pokaźna ilość studentów źle przygotowanych do studium geografii, którzy w dodatku nie znają elementarnych zasad organizacji i techniki pracy naukowej. Wymaga to od wykładowców przemyślenia środków dydaktycznych celem wyrównania poziomu w wiadomościach podstawowych na I roku studiów. Obowiązek ten w myśl założeń programu spoczywa przede wszystkim na wykładowcy "Wstępu do geografii".

3. Jednym z tematów przepracowywanych w ramach Wstępu do geografii, który umożliwia wykładowcy wprowadzenie studentów w pojęcia podstawowe oraz zrozumienie istoty geografii jako nauki, jest zagadnienie środowiska geograficznego¹⁾

Czołowe to zagadnienie wchodzi w zakres programu VIII klasy szkoły średniej. Środowisko geograficzne stanowi przedmiot badań geograficznych, równocześnie zaś teren pracy geografa, jego laboratorium badawcze i warsztat jego pracy dydaktycznej. Na terenie otaczającego szkołę środowiska przeprowadza nauczyciel ze swymi uczniami obserwacje geograficzne, uczy młodzież dostrzegania zjawisk i procesów, zachodzących w świecie przyrody i życiu gospodarczo-społecznym. Na podstawie wyobrażeń, zaczerpniętych z najbliższego otoczenia, kształtuje u dzieci pojęcia geograficzne. Zagadnienia przyrodnicze i gospodarczo-społeczne stanowią kanwę, na której rozwija się praca wychowawcza nauczyciela geografii. Wieś, miasto i powiat, w którym pracuje, jest równocześnie terenem jego działalności społecznej a niejednokrotnie i pracy naukowej, badawczej. Tylko gruntowna znajomość własnego środowiska, zachodzących w nim procesów przyrodniczych i ekonomiczno-społecznych pozwala nauczycielowi zrozumieć życie innych środowisk globu ziem-

1) por. M. Dobrowolska, Geograficzno-gospodarcze badania terenowe. Rocznik Naukowy WSP. Kraków 1955

skiego oraz ocenić właściwie rolę środowiska w życiu i rozwoju społeczeństw.

Jaką wiedzę posiadają nasi studenci o tym podstawowym w geografii zagadnieniu? Kilkuletnie nasze obserwacje w czasie pracy na studium zaocznym oraz w czasie egzaminów uproszczonych wykazują, że wiedza nauczycieli geografii o własnym środowisku geograficznym jest, poza nielicznymi wyjątkami, na ogół nikła. Większość studentów nie zdaje sobie sprawy z tego, w której jednostce geograficznej leży ich miejscowość, nie zna fizjografii swej okolicy, układu sieci rzecznej, rodzaju skał, zasobów surowcowych. W życiu gospodarczym swego środowiska orientują się niejednokrotnie słabo. W związku z tym przytaczają definicje środowiska geograficznego i ujmują jego rolę w życiu społeczeństw w sposób werbalny nie rozumiejąc treści znaczenia tych zagadnień. Powszechnie występuje to u studentów, którzy nie uczyli geografii i na Wydział Zaoczny dostali się w sposób przypadkowy.

Z tych też względów przeznaczamy w programie prac I roku studiów kilka wykładów i ćwiczeń na ugruntowanie wiedzy o środowisku geograficznym i ono staje się pierwszym i jednym z najważniejszych tematów prac kontrolnych.

W poprzednich latach gdy ilość prac kontrolnych była znacznie większa dawaliśmy kilka tematów ze środowiska geograficznego, np. "Położenie i czynniki rozwoju osady", "Przeobrażenia społeczno-gospodarcze osady w Planie 6-letnim" (dla studentów mieszkających w miastach i ośrodkach przemysłowych), "Wpływ emigracji do miast i na Ziemię Odzyskaną i dojazdów do pracy na przeobrażenia gospodarczo-społeczne wsi", i inne.

W ostatnim roku po zredukowaniu ilości prac (do 5) ograniczamy się do tematu pierwszego "Położenie osady i czynniki rozwoju gospodarczego".

Właściwie pełny tytuł wraz z dyspozycją brzmi:

"Położenie osady (wsi lub miasta) i czynniki rozwoju gospodarczego. Na podstawie analizy położenia Krakowa przeprowadzonej w czasie wycieczki w sesji naocznej letniej opisz i naszkicuj: położenie swojej osady (wsi lub miasta)

a/ w stosunku do warunków fizjograficznych (układu sieci rzecznej i przewodnich rysów terenu),

- b/ w stosunku do dróg komunikacyjnych,
- c/ w stosunku do wielkich ośrodków miejskich, administracyjnych i przemysłowych,
- d/ w stosunku do ośrodków energetycznych i zasobów surowcowych oraz scharakteryzuje ich rolę w rozwoju gospodarczym osady".

Temat pomyślany jest więc tak, aby zmusić studenta do jak najdalej posuniętej samodzielnej pracy badawczej; gotowych bowiem takich opracowań właściwie nie ma.

4. Z tych też względów słuchacz musi otrzymać wyczerpującą instrukcję w czasie sesji letniej do opracowania powyższego tematu. Czynimy to podczas pierwszej wycieczki geograficznej prowadzonej w sesji naocznej w drugim dniu po rozpoczęciu wykładów.

Wycieczka ta, skierowana na Kopiec Kościuszki, jeden z najwyższych punktów widokowych w okolicy Krakowa, ma głównie metodyczne cele. Nie chodzi w niej o zaznajomienie studentów z krajobrazem Jury Krakowskiej, nie chodzi również o zorientowanie ich w topografii i fizjografii okolic Krakowa. Zadaniem naszym jest analiza wstępna cech typowych, przygotowanie nauczyciela geografii do analizy obcego, nieznanego mu środowiska. Nauczyciel geografii jako przewodnik w czasie szkolnych wycieczek geograficznych znajduje się ustawicznie w sytuacji, która wymaga od niego szybkiej orientacji w fizjografii terenu: umiejętności uchwycenia układu sieci rzecznej i przewodnich rysów rzeźby oraz związków zachodzących między geograficznym podłożem a rozmieszczeniem sił wytwórczych: układem osadnictwa, komunikacji i inwestycji gospodarczych.

Wycieczka wstępna ma wprowadzić studentów w zrozumienie syntetycznego, kompleksowego charakteru geografii jako nauki. Systematycznej obserwacji i analizy poszczególnych zjawisk: geologicznych, morfologicznych, klimatycznych uczy się student w czasie ćwiczeń i wycieczek z odnośnych przedmiotów. Zadanie Wstępu do geografii polega - jak wyżej wspomniano, - na wiązaniu tych jednorodnych elementów oraz procesów w związku zależności, na kompleksowym ujmowaniu zjawisk fizjograficznych i ekonomicznych - tak, jak wystę-

pują one w środowisku geograficznym. W ten sposób poznaje student odrębny charakter wiedzy geograficznej - nauki o geograficznym regionie.

Krótki spacer na Kopiec Kościuszki od poziomu Wisły i Rudawy pozwala na szereg metodycznych zabiegów. Studenci uzupełniają swe wiadomości podstawowe dotyczące orientacji w terenie, wysokości względnej i bezwzględnej, szacowania odległości i wysokości. Gromadzą liczne, drobne obserwacje dotyczące gleby i geologicznego podłoża, nachylenia stoków, typowych cech urzeźbienia terenu. Już w czasie wędrówki poprzez wzgórze św. Bronisławy uczą się wiązać poszczególne elementy fizjograficzne w zespoły, odnajdują w terenie fakty i zjawiska, znane im niejednokrotnie tylko jako werbalne pojęcia z książki. Wyodrębniają jednostki podstawowe: doliny Wisły i Rudawy, ograniczające jurajskie wzgórze, znajdują w terenie analogiczne formy skałek wapiennych, śledzą przedłużenie wzgórza św. Bronisławy w paśmie Krakowsko-Chrzanowskim. Występuje ostro kontrast Wyżyny Małopolskiej i Karpat, zarysowują się części składowe: Pogórze, Beskidy, Tatry. Student zaznajamia się w terenie na razie w sposób orientacyjny z przewodnimi formami rzeźby okolic Krakowa, za chwilę z Kopca ujmie je w przyczynowe związki, zrozumie położenie Krakowa na tle fizjografii: u zbiegu trzech jednostek fizjograficznych: Jury, Kotliny Krakowskiej i Karpat.

5. Tematyka prac domowych nawiązuje ściśle do zagadnień, omawianych w czasie wycieczki na Kopiec Kościuszki. Student ma podać na podstawie własnych obserwacji, przeprowadzonych o ile możliwości z jakiegoś punktu wysokościowego przewodnie rysy urzeźbienia terenu i układu sieci rzecznej swojego środowiska. Równocześnie lokalizuje swoją wieś, miasto (-miasteczko) w obrębie jednostki geograficznej wedle znanego mu z podręczników podziału polski na jednostki fizjograficzne. Podaje przynależność administracyjną swojej miejscowości do gromady, powiatu i województwa. Określa wysokość względną i bezwzględną. Analizując położenie swojej miejscowości w stosunku do fizjografii terenu zdaje sobie sprawę z powiązań, jakie zachodzą między warunkami geograficznego podłoża, a lokalizacją osady. Rozpatrzenie położenia wsi (miasta)

w stosunku do zasobów surowcowych i źródeł energii zmusza studenta do przemyślenia i wnikliwego rozważenia tych związków, które nie ograniczają się do roli sieci rzecznej, rzeźby terenu oraz pedologicznego podłoża. Dalszym zadaniem jest analiza położenia osady w stosunku do: a/ dróg komunikacyjnych, b/ ośrodków przemysłowych. Z tą chwilą student przechodzi na teren geografii ekonomicznej, poznaje siły wytwórcze, nagromadzone w środowisku geograficznym inwestycje w różnorodnych układach przestrzennych. Zaczyna rozumieć decydującą rolę czynnika ekonomicznego w życiu i rozwoju swojej wsi (miasta).

Nadesłane opracowania na temat analizy własnego środowiska geograficznego są bardzo różnorodne zarówno pod względem treści, rozpiętości zagadnień jak i poziomu naukowego. Dotyczą one wsi, miast i miasteczek z różnych regionów Polski, osad tętniących życiem, położonych w obrębie ośrodków przemysłowych lub też ustronnych wsi oddalonych od linii komunikacyjnych.

Opracowania te przedstawiają równocześnie warunki pracy i życia słuchacza na tle własnego środowiska geograficznego i gospodarczo-społecznego. Można rzec - teraz dopiero zaczynamy poznawać studentów, których mamy kształcić na Wydziale Zaocznym. Widzimy nie tylko trudności, z którymi walczą, oddalony o kilkanaście kilometrów nieraz od stacji kolejowej czy autobusowej. Opracowanie nadesłane przez studenta odzwierciedla najlepiej krąg jego zainteresowań, rozległość jego wiedzy o środowisku, o życiu i pracy mieszkańców, o aktualnych przeobrażeniach, zachodzących w wyniku planowej gospodarki socjalistycznej.

Z większości prac i wypowiedzi studentów wynika, że dopiero temat pracy zmusił ich do rozpatrzenia warunków fizjograficznych swojej okolicy, do zastanowienia się nad stosunkiem wsi (miasta) do zaplecza surowcowego, do ośrodków przemysłowych, ściągających ludność do pracy. Dopiero teraz na podstawie obserwacji, prowadzonych często mozolnie, z trudem rozumieją zmiany zachodzące w wyniku planowej gospodarki socjalistycznej. Werbalnie powtarzane twier-

dzenia, machinalnie wyuczone z geografii i ekonomii politycznej, nabierają życia. Opracowanie choćby szkicowe swojej miejscowości pod względem fizjograficznym i gospodarczym sprawia studentom wiele trudu. Już na wstępie mają wiele wątpliwości, gdy trzeba zlokalizować swoją miejscowość w krainie fizjograficznej. Mimo wskazówek podanych w czasie ćwiczeń naocznych, mimo wskazania literatury, zadania pełne są pomyłek i błędów. Niemalą trudność sprawia studentom ocena wysokości bezwzględnej czy względnej wobec braku przyrządów oraz map topograficznych.

Wstępna analiza środowiska pod względem fizjograficznym wymaga wielu obserwacji i uzupełnienia wiadomości podstawowych z geografii ogólnej i geografii Polski. Zmusza to studentów słabo przygotowanych do studiów, do wyrównania poziomu. Odpowiedź na zagadnienia gospodarcze wymaga od studenta zbliżenia się do aktualnych spraw swej wsi (miasta).

6. Nadesłane opracowania na temat środowiska geograficznego wykazują ogromną rozpiętość pod względem zasobu wiedzy, wnikliwości obserwacji, wyciągania wniosków oraz właściwego ujmowania zagadnień. Różne też wiążą się z nimi obowiązki korektora i wykładowcy.

Fierwsza grupa prac to poważne elaboraty, które zawierają niejednokrotnie cenny materiał naukowy. Świadczą o rzetelnej wiedzy dotyczącej swojego regionu, o zainteresowaniu życiem gospodarczo-społecznym. Wiele z tych opracowań może stanowić załączek przyszłych prac magisterskich; uzupełnione i rozszerzone w następnych latach studiów mogą się rozwinąć w monografię wsi czy miasteczek. Prace te wchodzi do archiwum naszego Zakładu, najlepsze z nich przekazano do Redakcji Słownika Turystycznego PAN. Studentom udziela się dodatkowych konsultacji i zachęca się ich, by uzupełniali i pogłębiali swoją wiedzę o regionie, by przystępowali z wolna do opracowywania monografii.

Przeważają jednak prace, wykazujące poważne luki w przygotowaniu słuchaczy do studium geografii. Najczęściej powtarzającymi się błędami i niedociągnięciami w pracach,

oprócz strony językowej i stylistycznej to:

- a/ chaotyczny układ;
- b/ przerost wiadomości historycznych;
- c/ ogólnikowe podawanie wiadomości lub wymienianie rzeczowych ale oderwanych faktów bez związku z całością;
- d/ wykorzystywanie wiadomości z literatury;
- e/ prymitywne ujęcie szkiców.

Czasem trudno nawet zrozumieć, dlaczego słuchacz odrzuca załączoną dyspozycję (przy podawaniu pierwszego tematu pracy domowej podajemy dyspozycje, aby uniknąć chaosu w wypowiedziach i ułatwić słuchaczowi pracę) i podaje własną, nie mającą wielkiego sensu ani związku z tematem albo też umieszcza przesłaną ale zupełnie się jej nie trzymając zaczyna zwykle od rzeczy lepiej sobie znanych i miesza poszczególne zagadnienia.

Wiadomościami historycznymi lub opisami z ostatniej wojny przeładowane są opracowania dotyczące miasteczek i miast, a czasem nawet wsi. Często jest to wybieg słuchacza, który stara się tymi wiadomościami pokryć braki, gdyż zebrał mało rzeczowych obserwacji. Zdarza się jednak i tak, że słuchacz dotarł do jakiegoś źródła np. kronik parafialnych i tak się przejął przeczytanymi wiadomościami, że uważa, iż trzeba koniecznie o nich wspomnieć.

Innym często spotykanym brakiem jest podawanie ogólników lub oderwanych wiadomości bez związku z całością. Słuchacz pisze np. że we wsi przeprowadzono meliorację, że w związku z tym podniosła się wydajność z ha, ale nie podaje, ile pola osuszono, gdzie ono leży, jaki to jest rodzaj melioracji, jaka była wcześniejsza wydajność z ha, jaka jest obecna itp. Kiedy indziej słuchacz pisze, że np. najbliższy ośrodek przemysłowy jest oddalony od jego osady np. o 8 km, lub że w pobliżu jest przystanek kolejowy lub autobusowy, ale nie zaznacza jaki to ma wpływ na życie mieszkańców.

Najmniej ciekawe są prace, dotyczące dużych ośrodków miejskich lub miejscowości uzdrowiskowych, do których

istnieją monograficzne opracowania. Słuchacz po przeczytaniu książki zmienia układ wiadomości i niewiele już od siebie dodaje. Na ogół zostaje w takich wypadkach łatwo "zdemaskowany". Czasem jednak tak sprytnie wykorzysta zamieszczone wiadomości, że niesamodzielność pracy okazuje się dopiero po nadesłaniu następnych, bardzo słabo napisanych, lub po nadejściu innej, podobnie napisanej pracy z tej samej miejscowości.

Prymitywniejsze od wypowiedzi są jednak szkice. Zbyt mała ilość ćwiczeń kartograficznych w sesji naocznej, z powodu braku czasu, przy braku przygotowania ze szkoły średniej powoduje, że student nie potrafi zastosować nabytej wiedzy przy pracy o swoim terenie.

Najczęściej słuchacz ogranicza się tylko do prymitywnego zaznaczenia osad, sieci rzecznej i linii komunikacyjnych pomijając rzeźbę. Czasem zdarzają się zabawne historie: rzeka nagle urywa swój bieg i nie wiadomo co się z nią dzieje. Wynika to z nieznanym najbliższego terenu i braku mapy. Słuchacz nie wie w jakim kierunku poza wsią płynie rzeka i dokąd wpada.

7. Poprawa omawianych prac jest bardzo żmudna. Jest ona bowiem nie tylko zwykłą korektą, ale pierwszą instrukcją a posteriori, na podstawie której słuchacz ma się nauczyć rzeczowo i zwięźle formułować wyniki swych obserwacji i spostrzeżeń i poprawnie pisać po polsku.

W długich uwagach na marginesie i na końcu opracowania tłumaczymy słuchaczom jeszcze raz jak powinno wyglądać opracowanie, które jest wynikiem jego samodzielnych obserwacji. Zaznaczamy, że należy zacząć od umiejscowienia osady w jednostce krajobrazowej i administracyjnej, że raz zaczęte zagadnienie należy wyczerpać a nie mieszać go z innymi, że obserwacje muszą być wnikliwe i dokładne. Zwracamy uwagę, że należy zaznaczyć, jak w stosunku do rzeźby rozłożyła się osada, gdzie jest starsza a gdzie nowsza dzielnica, w którym kierunku wieś czy miasto rozbudowuje się i jakie są tego przyczyny. Podkreślamy, że szkic powinien być zgodny z wymogami kartografii, że północ od czasów średniowie-

cza znaczymy na górze, że trzeba użyć jakiejś dokładnej mapy lub zaglądnąć do Słownika Rosponda lub Słownika Geograficznego, skoro się nie wie dokąd rzeka płynie.

Jeśli opracowanie jest stylistycznie słabe, piszemy nie tylko odpowiednie uwagi na marginesie, ale poprostu całe nowe zdania, aby słuchacz wiedział jak poprawnie formułować swe myśli i dobrze pisać po polsku.

Specjalną uwagę zwracamy także na konieczność zamieszczenia na końcu, poprawnego wykazu przeczytanej literatury, podkreślając przy tym, że wolno słuchaczowi przytoczyć czyjąś wypowiedź nawet dosłownie, lub powołać się na czyjeś zdanie, ale musi zaopatrzyć je w cudzysłów i odnośnik i wyjaśnić poniżej, skąd je zaczerpnął.

8. Przytoczone doświadczenia wskazują jakie znaczenie przedstawiają prace ze Wstępu do geografii dla zagadnienia środowiska geograficznego. Obowiązkiem Wydziału Zaocznego jest m.in. szybkie uzupełnienie luk w przygotowaniu naukowym słuchaczy, zarówno ze względu na sprawność ich pracy nauczycielskiej jak i postępy w kształceniu się na Wydziale Zaocznym. Wydaje się, że tematyka Wstępu do geografii ułatwia w wysokim stopniu te zadania.